

раннього та розвинутого етапів неоліту на останці борової тераси в урочищі Серікові Сосни існували два поселення, розділені між собою невеликою низиною завдовжки 0,2-0,3 км. Аналіз керамічного та крем'яного інвентаря вказує на майже повну аналогію між пунктом I та пунктом II. Дещо різна стратиграфічна ситуація, на наш погляд, зумовлена суто природними факторами, про які йшлося вище.

Підсумовуючи дані, викладені в цій статті, можна сказати, що поселення Серікові Сосни є новим, досить яскравим пунктом доби неоліту, має непоганий, неперевідкладений, насичений матеріалом культурний шар і при проведенні широкомасштабних польових досліджень, безумовно, надасть чимало нової інформації щодо культурно-історичних процесів у міжріччі Десни та Сейму за часів неоліту.

Олег Однороженко

РОДОВА ГЕРАЛЬДИКА СІВЕРСЬКОЇ ТА СМОЛЕНСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIV – XV ст.)

У добу пізнього середньовіччя Сіверська та Смоленська землі були тісно пов'язані між собою політично. Подібними були також історичні долі цих регіонів упродовж другої половини XIV – початку XVI ст. Наприкінці XIV ст. обидві землі потрапляють у політичну орбіту Великого князівства Литовського і Руського, утворюючи собою широку буферну зону між останнім та набираючим силу Великим князівством Московським.

На відміну від Смоленської землі, що являла собою доволі цілісне політичне утворення, яке спиралося на традицію тривалого існування на її теренах Великого князівства Смоленського, Сіверська земля та пов'язані з нею Верхівські князівства являли собою складний конгломерат різноманітних удільних князівств та господарських волостей. Лише іноді більша частина території Сівера пов'язувалася в єдиний політичний організм, як це було, скажімо, за часів князя Новгородського та господаря Сіверської землі (1370 – 1392) Корибута-Дмитра Ольгердовича або князя Чернігівського, Брянського, Новгородського, Трубчевського та господаря Сіверської землі (1405-1409, 1419-1430) Свидригайла-Лева-Болеслава Ольгердовича.

Політична роздробленість Сіверської землі зумовила підпорядкованість її окремих частин у військових справах смоленському намісникові.¹ Разом з тим тісні політичні зв'язки, а також військові потреби в умовах прикордоння призвели до взаємоперетікання землевласницької еліти з одного регіону до іншого,² внаслідок чого значна кількість родів володіла отчинами та вислугами в обох землях одночасно. Останнє змушує нас розглядати питання, пов'язані з історією місцевої знаті, і в тому числі її геральдичну традицію, спільно для обох регіонів.

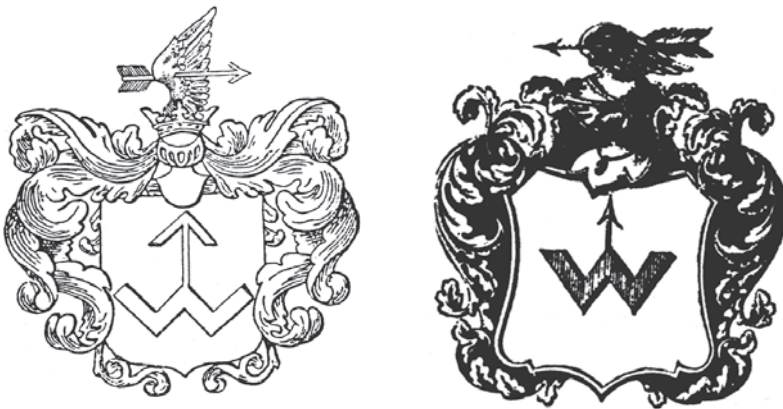
Тривалий час герботворення Сіверської та Смоленської земель перебували поза увагою дослідників. Особливо це стосується родової геральдики місцевих панів та бояр, адже князівська геральдика, хоч і спорадично, все ж таки потрапляла в поле зору істориків.³ Зумовлена дана ситуація тією обставиною, що в XVI ст., з котрого походить основна маса відомостей про геральдичну традицію інших руських земель Великого князівства Литовського, як Сівер так і Смоленськ уже перебували у складі Московської держави, для котрої геральдичні традиції не були актуальними.

Отже, інформацію про родову геральдику Сіверської та Смоленської земель

доводилося шукати, як правило, в пізнішому герботворенні нащадків тих родів, що виемігрували наприкінці XV – на початку XVI ст. в інші землі Великого князівства Литовського та Руського. Так, з пізніших річпосполитських гербовників, сфрагістичних пам'яток та руських стародруків є добре відомими герби цілого ряду колишніх сіверських та смоленських родів. І серед них таких впливових, як, скажімо, Тризни,⁴ Халецькі,⁵ Войни,⁶ Биковські,⁷ Бокії⁸ та ін.

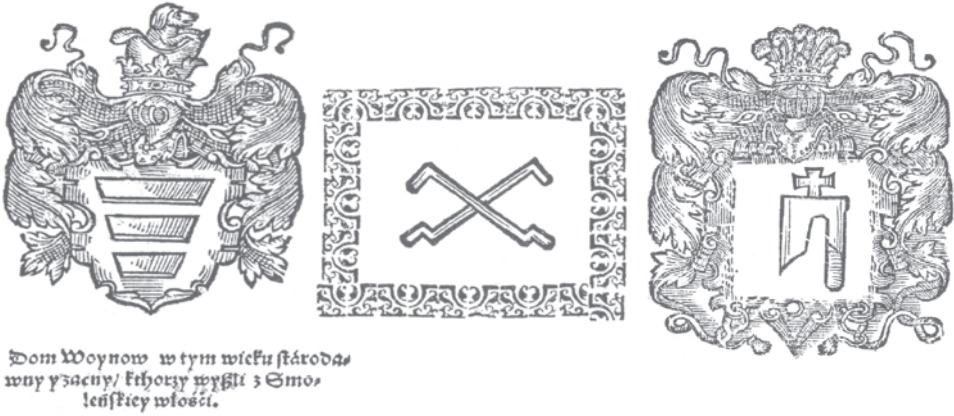

Мал.1: Герб Юсифа Тризни в “Триоди Постной” 1648 р.

Мал.2: Герб Халецьких у гербовнику Кояловича “Compendium”.

Мал.3: Герб Халецьких у виданні “Herbarz Polski” 1839 р.

Мал.4: Герб Войнів у гербовнику Папроцького “Gniazdo snoty” 1578 р.
Мал.5: Герб Биковських у гербовнику Папроцького “Gniazdo snoty” 1578 р.
Мал.6: Герб Бокіїв у гербовнику Папроцького “Gniazdo snoty” 1578 р.

Найповніше відомості про родові герби колишніх сіверських та смоленських родів представлені у двох рукописних гербовниках В.Кояловича “Compendium”⁹ та “Nomenclator”.¹⁰ Втім, час створення цих геральдичних праць (середина XVII ст.) доволі суттєво відбігає від доби перебування цих родів на теренах Сівера та Смоленщини, що дозволяє говорити про використання родових гербів ще в часи входження цих земель до складу Литовсько-Руської держави лише гіпотетично. Адже півтора століття, що минули між часом еміграції цих родів з окупованих Московією земель і моментом фіксації родових гербів у відповідних гербовниках, не дозволяє з певністю твердити, чи герби ці постали ще в XV ст., чи були наслідком пізнішого герботворення на інших землях Великого князівства Литовського.

Щодо деяких з цих родових гербів, можна висловити вірогідне припущення про їх початки ще в XIV–XV ст., оскільки вони містять у собі зображення старих родових знаків, які саме в цей період оформлюються в герби. Це, зокрема, родові герби вже названих Халецьких, Бокіїв та Биковських (зображення яких відомі вже від 1-ої пол. XVI ст.), а крім того, герби сіверських та смоленських родів, що їх фіксують гербовники Кояловича.

Серед них вихідці з Сівера – Баки, котрі осіли в Троцькому повіті та користувалися гербом, який Коялович називав Могила друга: на червоному полі знак у вигляді золотої літери М під хрестом; у нашоломнику три страусових пера;¹¹ Козли, осіли в Київській землі, герба Козел: на червоному полі знак у вигляді півмісяця рогами додолю в супроводі трьох стріл; в нашоломнику три страусових пера;¹² Колонтаї, осіли в Вовковиському повіті, що користувалися двома подібними між собою гербами Котвиця відмінна: на червоному полі знак у вигляді літери Т над трикутником¹³ та на червоному полі знак у вигляді літери Т над колом;¹⁴ Окмінські, що переселилися до Вітебської землі та користувалися двома гербами, окресленими Кояловичем як Сирокомля відмінна: на червоному полі срібний знак у вигляді трьох літер V під вістрям стріли та колом; в нашоломнику три страусових пера¹⁵ та на червоному полі срібний знак у вигляді стріли, що пронизує серце вістрям додолю в супроводі чотирьох косих хрестиків;¹⁶ Шестовицькі, переселені в Київську землю, герба Стріла зламана: на червоному полі срібний знак у вигляді двох перехрещених стріл вістрями вгору та вліво, перша з яких зламана здолу; в нашоломнику три страусових пера.¹⁷

Мал.7: Герб Баків у гербовнику Кояловича "Compendium".

Мал.8: Герб Козлів у гербовнику Кояловича "Compendium".

Мал.9: Герб Шестовицьких у гербовнику Кояловича "Compendium".

Мал.10-11: Герби Колонтаїв у гербовнику Кояловича "Compendium".

Мал.12-13: Герби Окмінських у гербовнику Кояловича "Compendium".

Вихідці зі Смоленської землі – Львовичі, поселені у Вількомирському повіті, користувалися родовим гербом, який фігурує у Кояловича під назвою Костровець: на червоному полі знак у вигляді роздвоєного здолу хреста, який перетинає півмісяць рогами догори; в нашоломнику три страусових пера;¹⁸ Мещерини герба Погоня татарська: на блакитному полі на срібному коні вершник у зеленому вбранні стріляє з напнутого лука стрілою вліво;¹⁹ Обухови герба Котвиця: на червоному полі родовий знак у вигляді кітви; в нашоломнику три страусових пера;²⁰ Позняки, осілі в Київській землі, герба Стрілець: на блакитному полі рицар, якого пронизує стріла; у нашоломнику три страусових пера;⁴ Цехановичі, поселені в Мстиславському повіті, герба Могила перша відмінна: на червоному полі знак у вигляді хреста над квадратом; у нашоломнику три страусових пера.²¹

Мал.14: Герб Позняків у гербовнику Кояловича “Compendium”.
Мал.15: Герб Мещеринів у гербовнику Кояловича “Compendium”.

Мал.16: Герб Львовичів у гербовнику Кояловича “Compendium”.
Мал.17: Герб Цехановичів у гербовнику Кояловича “Compendium”.

Разом з тим цілий ряд сіверських та смоленських родів користувався гербами явно пізнішого походження. Зокрема, обидва відгалуження роду Радогощанинів, який переселився з Сіверської землі до Новгорододоцького повіту, – Радогощанини-Униговські та Радогощанини-Ходорковські користувалися в XVII ст. польським гербом Остоя;²³ Березовські, що переселилися зі Смоленської землі до Берестейської, використовували як родовий герб Яструбець;²⁴ а рід Сологубів – герб Правда.²⁵

У будь-якому разі відомості про родову геральдику Сіверської та Смоленської земель доби входження цих територій до складу Литовсько-Руської держави наприкінці XIV – на початку XVI ст. залишалися дотепер на рівні гіпотетичних припущень, що ґрунтувалися на екстраполяціях на підставі пізніших річпосполитських гербовників. Середньовічних джерел суто геральдичного походження, які висвітлювали б дану проблему, до нашого часу, очевидно, не збереглося, натомість маємо деякі відомості з поля сфрагістики, які дозволяють у загальних рисах реконструювати основні характеристики родової геральдики Сівера та Смоленської землі XIV – XV ст.

Від 26 квітня 1388 р. походить акт присяги господарської ради новгородського князя та господаря Сіверської землі Корибута-Дмитра Ольгердовича на вірність королю Польському Ягайлу-Володиславу Ольгердовичу та Короні Польській, в якому подано перелік князів та панів радних, що засвідчили документ власними печатками: **“Мы княз Давидъ Дмитриквич, княз Р҃санъ Пааксич, Василии Данильквич, Федоръ Квладшкович Хворожда и с вратомъ Иванов, Григорин да Иван Несвизьскин, Хома Билюрминъ, Васко Дрюкович, Гавсъ Климантъ, Юрън Звинкеневич, Терпъ Максак, Кгирдивид Бѣлик, сынъ кго Семен Вонолович, Гриць с вратомъ Степаном Калит, Иван Балакѣрович, Сасъ**

Горбачевич со всею братью, Семен Асманович Трубецький воевода, Глѣб Кедокимович, Иван Жидович, Павелъ Петрович, Узарьичи Давидъ и Аковъ, Мошсегал воевода Новгородьскни ... Коривѣт княз Новгородьскни и Сѣверьскни господарь нашъ ... наша добра рада и наши вшего поспольства воаръ приювлѣнни ... и на вѣчнаа крѣпость к сему листу печати нашѣ велѣни ксмо привѣти”.²⁶

Документ неодноразово публікувався,²⁷ а от печаткам, які було привішено до нього, з публікаціями пощастило значно менше. Ф.Пекосінський подав у своїх роботах доволі нечіткі фотовідбитки цих печаток, але без атрибуції та з доволі тендеційним описом зображень у їхніх полях,²⁸ а С.Кутшеба та В.Семкович обмежилися самими лише описами, досить недокладними та дещо неповними.²⁹

Свого часу до акту було привішено дванадцять печаток, з яких до сьогодні збереглося лише три: перша, четверта і восьма. Крім того, Ф.Пекосінським було подано опис та світлину ще однієї печатки, яка на даний момент є втраченою. Остання належала панові радному Гавсу Климянту і містила в своєму полі круглої форми розміром 30 мм строчний напис: ПЕЧАТЬ ГАВСОВА,³⁰ що зближує дану сфрагістичну пам'ятку із аналогічними пам'ятками киево-руської доби, коли використання печаток із подібними написами було загальною практикою.³¹

На відміну від цієї печатки зі строчним написом на інших трьох печатках, що збереглися до сьогодні, було вміщено зображення родових гербів. Так, на печатці (круглої форми розміром 37 мм) князя Городецького (1388 – 1399) Давида Дмитровича, який, очевидно, крім Городецького князівства в Пинській землі, мав також певні володіння в Сіверській землі, що і зумовило його участь у господарській раді Корибута-Дмитра Ольгердовича,³² було зображено родовий знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям угору над півколом, що лежить кінцями догори, в супроводі довколового напису: ПЕЧАТЬ КН ... АВА ... Т ....⁵

Збережені печатки інших двох учасників господарської ради мали подібну конструкцію. На печатці Юрія Звинкиневича, яка мала круглу форму та розмір 33 мм, в полі печатки було зображено знак у вигляді перехрещеної подвійної стріли в стовп, а також вміщено довколовий напис, на сьогодні збережений лише частково: ... ПЕЧАТЬ ....³³ Так само виразно пошкоджено напис на печатці Федора Євлашковича Хворощі: + ... ПЕЧАТЬ, яка мала круглу форму розміром 35 мм. Натомість добре видно зображення в полі печатки родового знака у вигляді трикутника під хрестом і двома хвилястими відгалуженнями здолу.³⁴

SD-35,1. Мал.18: Печатка Давида Дмитровича князя Городецького від 1388 р.

Мал.19: Печатка Юрія Звинкиневича від 1388 р.

Мал.20: Печатка Федора Євлашковича Хворощі від 1388 р.

Як бачимо, зображення на печатках сіверських панів радних мають виразну подібність з аналогічними сюжетами тогочасної родової геральдики інших руських земель. В основі гербів сіверських панів, як і скрізь на Русі, лежали родові знаки. Найширші паралелі з герботворенням інших руських земель знаходимо і на печатці Юрія Звинкиневича. Подібні знаки, в основі яких лежало зображення двох стріл з вістрями в різні боки, знаходимо в родових гербах пана радного Юрші,³⁵ панів

Воловичів,³⁶ панів Єловичів-Куневських,³⁷ Богуфалів³⁸ та ін.

Наступні відомості про герботворення смоленських та сіверських родів походять з кінця XV ст. При двох документах від 16 березня 1496 р.³⁹ та 12 вересня 1499 р.⁴⁰ нам вдалося виявити чотирнадцять печаток місцевих панів та бояр. Вони, як і слід було очікувати, несуть у собі все ті ж геральдичні зображення на основі родових знаків. Даний сюжет є абсолютно домінуючим у родовій геральдиці Сівера та Смоленської землі. Разом з тим характер зображення на цих печатках не залишає сумнівів, що перед нами саме родові герби: по-перше – певна кількість родових знаків на печатках розміщена на гербових щитах, по-друге – різні представники одного роду користувалися зображеннями, вельми подібними між собою, що, безсумнівно, вказує на родову, а не на особисту приналежність розміщених на печатках знаків.

Найкраще дані положення ілюструються на прикладі печаток боярського роду Полтевих, яких виявлено відразу три. На печатці смоленського конюшого Василя Полтева⁴¹ було вміщено знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям в лівий горішній кут.⁴² На печатці його брата,⁴³ смоленського боярина Федора Полтева⁴⁴ родовий знак має подібний вигляд, лише правий кінець вістря стріли загнуто всередину.⁴⁵ Натомість, у полі печатки смоленського боярина Занька Полтева⁶ вміщено щит німецької геральдичної форми, на якому зображено знак у вигляді піввістря стріли в правий горішній кут, з загнутим лівим кінцем під хрестиком, праворуч відгалуження під хрестиком; герб супроводжує напис згори: ЗАНКА.⁷

Мал.21: Печатка Василя Полтева від 1499 р.

Мал.22: Печатка Федора Полтева від 1496 р.

Мал.23: Печатка Занька Полтева від 1499 р.

Певні відмінності в зображенні родового герба використовували на своїх печатках також смоленські бояри Дудини. В полі печатки Івана Григоровича Дудини⁸ зображено знак у вигляді потрійного хреста з вістрям на долішньому лівому рамені; печатка має круглу форму та розмір 22 мм, а також довшовий напис: + ПЕЧАТЬ ИВАНОВА ДУДИЧА.⁹ Натомість, на печатці Суморока Григоровича Дудини¹⁰ знак має вигляд потрійного хреста з перехрестям на горішньому рамені над півмісяцем, що лежить рогами догори.¹¹

Мал.24: Печатка Івана Григоровича Дудини від 1496 р.

Мал.25: Печатка Суморока Григоровича Дудини від 1496 р.

На печатках інших смоленських бояр також бачимо зображення родових знаків. Зокрема, на печатці Панаса Кинбарова¹² вміщено знак у вигляді роздвоєної здолу стріли вістрям вгору з колом всередині та частково збережений напис: + ... А ... ИН ... О ... А.¹³ На печатці Мишка Войниловича Кумпича¹⁴ знак подано у вигляді паростка з вістрям стріли вередині; вона має круглу форму розміром 20 мм та напис по колу: + **МИШКОВА ПЕЧАТЬ**.⁴⁶ Гришко Пиво⁴⁷ користувався печаткою круглої форми розміром 23 мм з довколовим написом: **ГРИГОР ... ОВА ПЧТ** та зображенням знака у вигляді літери Т над літерою W.⁴⁸

Мал.26: Печатка Панаса Кинбарова від 1496 р.

Мал.27: Мишка Войниловича Кумпича від 1499 р.

Мал.28: Печатка Гришка Пива від 1496 р.

Гришко Олексійович Перхур'єв⁴⁹ користувався печаткою із зображенням знака, подібного до літери П з потрійним відгалуженням праворуч та відгалуженням вгору ліворуч.⁵⁰ Василь Михайлович Мирославич⁵¹ на печатці круглої форми розміром 24 мм вмістив знак у вигляді літери X із загнутими вбік горішніми кінцями та довколовий напис: **ПЕЧАТЬ ВАСИЛ ... ЛАВА**.⁵² На печатці Тишка Максимовича⁵³ знак мав вигляд літери Т з меншою літерою И праворуч; сама печатка мала круглу форму розміром 20 мм та довколовий напис: + **ПЕЧАТЬ ТИШКОВА**.⁵⁴

Мал.29: Печатка Гришка Олексійовича Перхур'єва від 1496 р.

Мал.30: Печатка Василя Михайловича Мирославича від 1499 р.

Мал.31: Печатка Тишка Максимовича від 1496 р.

На печатці Гаврила Косевича родовий герб було розміщено в щиті німецької геральдичної форми, він складався зі знака у вигляді літери Z та восьмипроменевої зірки праворуч; печатка мала круглу форму розміром 21 мм та довколовий напис: **ПЕЧАТЬ ГАВРИЛА КОСЕВИЧА**.⁵⁵ Так само в щиті, цього разу іспанської геральдичної форми, було зображено герб пана Івана Кривця⁵⁶, смоленського околничого, родовий знак у ньому мав вигляд двох кіл у стовп, горішнє з яких було меншим і мало всередині стовп.⁵⁷ Дане зображення має найширші паралелі в родовій геральдиці інших руських земель, особливо галицьких, де відразу кілька місцевих родів використовували подібне зображення двох кіл як родові герби.⁵⁸

Нарешті, на печатці боярина Тишка Івановича Богатого⁵⁹ бачимо зображення герба, в основі якого лежало зображення не родового знака, а іншої фігури, а саме

– рицаря, який у правиці тримає спис, а в лівиці – щит. Печатка мала круглу форму розміром 22 мм і довоковий напис: **+ П ТИМОФЕЯ С БГАТАГО**.¹⁵ Дане зображення хоч і вирізняється своїм змістом зпосеред інших родових гербів Сівера та Смоленської землі, знаходить, втім, певні аналогії в герботворенні інших руських земель Великого князівства Литовського, яке широко використовувало геральдичне зображення фігури рицаря, пішого чи кінного.

Мал.32: Печатка Гаврила Косевича від 1499 р.

Мал.33: Печатка Івана Кривця від 1499 р.

Мал.34: Печатка Тишка Івановича Богатого від 1496 р.

Джерела та література, примітки:

1. Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства.- Москва, 1892.- С.- С.44-45.
2. Кром М. Меж Русью и Литвой. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в.- М., 1995.- С.233-253.
3. Иванов П. Сборник снимков с древних печатей приложенных к грамотам и другим юридическим актам, хранящимся в Московском архиве юстиции.- М., 1858.- С.79; Румянцева В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма.- Киев, 1986.- С.33; Снимки древних русских печатей государственных, царских, областных, городских, присутственных мест и частных лиц.- Выпуск I.- М., 1880.- С.79; Хорошкевич А. Печати полоцких грамот XIV – XV веков // Вспомогательные исторические дисциплины.- Выпуск IV.- Л., 1972.- С.133; Цітоў А. Пячаткі старажытнай Беларусі.- Мінск, 1993.- С.36; Цітоў А. Наш сімвал – пагоня. Шлях праз стагоддзя.- Мінск, 1992.- С.15; Цітоў А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі.- Мінск, 1999.- С.134; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litw.№. 1385 – 1791.- Kraków, 1932.- С.12, 19-20, 90, 400; Archiwum komisji historycznej.- Tom XII.- Kraków, 1919.- С.167, 201; Archiwum księstwa Lubartowiczów Sanguszków w Siawucie.- Tom I.- Lwów, 1877.- С.10; Gumowski M. Pieczkcie księstw litewskich // Ateneum Wileńskie.- Rok VII.- Wilno, 1930.- С.695, 703, 706; Gumowski M. Handbuch der polnischen Siegelkunde.- Graz, 1966.- С.69, 157; Nowak P., Pokora P. Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Meineskiego z 1422 roku.- Poznań, 2004.- С.77; Piekosiecki F. Heraldika polska wieków średnich.- Kraków, 1899.- С.234; Piekosiecki F. Pieczkcie polskie wieków średnich.- Kraków, 1899.- С.326; Semkowicz W. O litewskich rodach bojarzskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle w 1413 roku // Miesięcznik heraldyczny.- Tom VI.- Lwów, 1913.- С.203; Sochaniewicz K. Przyczynek do rozwoju herbu księstwa Zbarazkich // Miesięcznik heraldyczny.- Tom VII.- Lwów, 1914.- С.119; Vossberg F. Siegel des Mittelalters von Pollen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen.- Berlin, 1854.- С.43.
4. Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie, Perg.636 a; Perg.5627; Титов Х. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків // Збірник Історично-Філологічного відділу Всеукраїнської академії наук.- Том XVII.- К., 1924.- С.366; Kojaiowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Compendium.- Kraków, 1897.- С.59.
5. Центральний державний історичний архів України у місті Києві, ф.44, оп.1, спр.1, арк.561, 859; AGAD, Perg.5627; Archiwum Radziwiłłow, Dz.X, Sygn.23, st.15; Kojaiowicz W. Compendium.- С.275; Niesiecki K. Herbarz Polski.- Том III.- Lipsk, 1839.- С.12.
6. Paprocki B. Gniazdo cnoty skłód herby rycerstwa siawnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego y inszych panstw początek swoj maia.- Kraków, 1578.- С.1181.
7. ЦДІАК, ф.44, оп.1, спр.1, арк.99, 520; ф.220, оп.1, спр.663, арк.1; AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn.2633, st.60; Paprocki B. Gniazdo cnoty.- С.1199; Kojaiowicz W. Compendium.- С.20.
8. Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края.- Выпуск III.- Киев, 1914.- С.3, мал.6; Piekosiecki F. Heraldika polska wieków średnich.- Kraków, 1899.- С.320, мал.596; Paprocki B. Gniazdo cnoty.- С.1132; Kojaiowicz W. Compendium.- С.293.
9. Kojaiowicz W. Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Compendium.- Kraków, 1897.

10. Kojaiowicz W. Herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomenclator.- Kraków, 1906.
11. Kojaiowicz W. Compendium.- С.171.
12. Там же.- С.112.
13. Там же.- С.110.
14. Там же.- С.110.
15. Там же.- С.281.
16. Там же.- С.281.
17. Там же.- С.294.
18. Там же.- С.105-106.
19. Там же.- С.231-232.
20. Там же.- С.228.
21. Там же.- С.296.
22. Там же.- С.169.
23. Там же.- С.205.
24. Там же.- С.75.
25. Там же.- С.239.
26. Fundacja Księstwa Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie, Biblioteka Księstwa Czartoryskich w Krakowie, Perg.212.
27. Archiwum księstwa Lubartowiczów Sanguszków w Siawucie.- Том I.- Львів, 1877.-С.8-9, n.9; Соболевский О., Пташицкий С. Палеографические снимки с русских рукописей XII – XVII вв.- СПб., 1901.- n.6; Крымский А. Украинская грамматика.- Том I.- Выпуск 2.- М., 1908.- С.503-504; Розов В. Украинские грамоты.- Киев, 1928.- С.38-39, n.20; Kutrzeba S., Semkowicz W. Akta unji Polski z Litw.№. 1385 – 1791.- Kraków, 1932.- С.17-18, n.20; Грамоти XIV ст.- Київ, 1974.- С.82, n.43.
28. Пекосинский Ф. Источники русской геральдики // Heraldica.- Том I.- СПб., 1900.- С.109; Piekosicski F. Heraldika polska wieków 17-18.- Kraków, 1899.- С.296-297.
29. Akta unji.- С.17, n.20.
30. Muzeum Narodowe w Krakowie, Rkps 1713, karta 167; Пекосинский Ф. Источники русской геральдики.- С.109; мал.12; Akta unji.- С.17, n.20.
31. Див.: Янин В., Гайдуков П. Актовые печати Древней Руси X – XV веков.- Том III.- М., 1998.
32. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження.- Львів, 2000.- С.51.
33. BCz, Perg.212; MNK, Rkps 1713, karta 171; Rkps 1482, Том 2, karta 1 v; Пекосинский Ф. Источники русской геральдики.- С.109; мал.14; Akta unji.- С.17, n.20; Piekosicski F. Heraldika polska.- С.53; Piekosicski F. Piekosicski F. O cętyłach heraldyki ruskiej // Polska Akademia Umiejętności. Wydział Historyczno-filologiczny.- Serya II.- Том XIII.- Kraków, 1899.- С.203; мал.14.
34. BCz, Perg.212; MNK, Rkps 1713, karta 163; Пекосинский Ф. Источники русской геральдики.- С.109; мал.11; Akta unji.- С.17, n.20.
35. BCz, Perg.212; MNK, Rkps 1713, karta 171; Пекосинский Ф. Источники русской геральдики.- С.109; мал.13; Akta unji.- С.17, n.20; Piekosicski F. Heraldika polska.- С.155, 296-297; мал.502.
36. AGAD, Perg.4451.
37. AGAD, Perg.313; Perg.636 a; Perg.4806; Perg.5627; Perg.7722; Perg.7723; Perg.7728; Perg.7796; Perg.7802; Perg.8567.
38. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника Національної академії наук України, Відділ рукописів, ф.5, оп.2, спр.4043/2, арк.26.
39. Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського Національної академії наук України, Інститут рукописів, ф.2, спр.7341.
40. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1.
41. MNK, Rkps 892, Том II, karta 2.
42. Василю Полтеву конюшину (MNK, Rkps 892, Том II, karta 2).
43. MNK, Rkps 892, Том II, karta 2 (кругла розміром 24 мм).
44. Василю Полтеву ... и брату его Федору (Lietuvos Metrika. Knyga Nr.4 (1479 – 1491). Uraľumų knyga 4.- Vilnius, 2004.- С.60, n.16.4.- С.76, n.18.4).
45. Федор Полтев (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1, 2).
46. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1, 2 (кругла, розмір 22 мм).
47. Занко Полтев (MNK, Rkps 892, Том II, karta 2); Заньку Полтевичу и брату его Гаврилу (LM. Knyga Nr.4.- С.30, n.1.3.- С.59, n.16.4); Заньку Полтевичу (LM. Knyga Nr.4.- С.68, n.16.8).
48. MNK, Rkps 892, Том II, karta 2 (восьмикутна, розмір 18x15 мм).
49. Иван Григорьев сын Дудина (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1), Иван Григорьевич Дудина (MNK, Rkps 892, Том II, karta 2).
50. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1.
51. Суморок Дудич (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1); Суморок Григорьев сын Дудина (LM. Knyga Nr.4.- С.153, n.141.1).

52. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1 (кругла, розмір 20 мм).
53. Панас Кинбаров (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1).
54. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1 (кругла, розмір 25 мм).
55. Мишко Воинлович Кумпич (MNK, Rkps 892, Том II, karta 2).
56. MNK, Rkps 892, Том II, karta 2.
57. Гришко Пиво (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1); Григорю Пиву (LM. Кнуга Nr.4.- С.71, п.18.1).
58. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1.
59. Гришко Влексеєвич Перхирьєвых (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1); Алексеєвхъ сыновъ Перфурьєва два: Ивашко а Гришго (LM. Кнуга Nr.4.- С.153, п.141.1).
60. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1 (кругла, розмір 22 мм).
61. Васи́лей Миросла́вич (MNK, Rkps 892, Том II, karta 2); Михаиловых Миросла́вича два сыны: Васи́лей, Ива́нь (LM. Кнуга Nr.4.- С.152, п.141.1).
62. MNK, Rkps 892, Том II, karta 2.
63. Тишко Максимович (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1).
64. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1.
65. MNK, Rkps 892, Том II, karta 2.
66. пан Иван Кривець вколнич (MNK, Rkps 892, Том II, karta 2).
67. MNK, Rkps 892, Том II, karta 2 (кругла, розмір 24 мм).
68. Зокрема, пани Грудковичі (AGAD, AZ, Sygn.33, st.692; BCz, Perg.272; MNK, Rkps 1713, karta 191), пани Ходоровські (Центральний державний історичний архів України у місті Львові, ф.131, оп.1, спр.190, арк.1), пани Дмитровські (ЦДІАЛ, ф.131, оп.1, спр.56, арк.1) та Сочевиччі (ЦДІАЛ, ф.131, оп.1, спр.109, арк.1).
69. Тишко Иванов сын Богатого (MNK, Rkps 892, Том II, karta 1).
70. MNK, Rkps 892, Том II, karta 1.

Ірина Хромова

АТРИБУЦІЯ МОНЕТ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРСЬКОГО КНЯЗІВСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ЗДОБУТКИ

З середини XIV ст. землі Південної Русі потрапляють у складний процес включення ординських володінь, котрі мали більш-менш сталу адміністрацію, до складу Великого князівства Литовського. Відбувається утвердження і зміцнення на цій території литовської династії Гедиміновичів. Такі важливі політичні та економічні зміни не могли не відбитися на складі грошового обігу.

Досліджуючи розвиток місцевого грошового обігу на українських землях у період XIV – пер. пол. XV ст., варто звернути увагу на ряд особливостей. По-перше, в цей час відновлюється традиція місцевого карбування. По-друге, кілька століть впливу монгольських традицій адміністрування та безпосередня близькість до кордонів Улусу Джучі позначилися на процесі системотворення та організації монетної справи на місцях. Відомо, що значну роль в грошовому обігу українських земель означеного періоду відіграли джучидські срібні монети – денгі, карбування яких велося практично в усіх центрах-монетарнях Улусу Джучі (Хорезм, Поволжя, Крим, територія Нижнього Подніпров'я та Молдавії). Топографія знахідок цих монет охоплює більшість областей сучасної України, що підтверджує той факт, що джучидська монетна система відіграла важливу роль у припиненні безмонетного періоду і розвитку грошового обігу на українських землях. Окремо слід зауважити, що прийнявши джучидські срібні монети для грошового обігу, розглядувані землі повністю відмовилися від джучидської мідної монети. Поодинокі знахідки таких монет явно вказують на відсутність їх регулярного обігу на території Чернігово-Сіверського і Київського князівств. Як дрібні номінали на деяких з цих земель карбувалися дрібні срібні монети.